

nebo požadované normě. V lingvistické literatuře bylo již vícekrát poukázáno na to, že např. tvar *správnej* není sám o sobě správný či nesprávný, ale na určité úrovni komunikace může být nevhodný, a tedy nesprávný.

Považuji za zcela nevhodné, abychom jakýkoli výraz hodnotili z hlediska spisovnosti. Je přece zásadní rozdíl mezi výrazy zcela obvyklými, jimiž se vyjadřuje neformálnost, popřípadě ta či ona dávka hrubosti, například *Vodprejskni vocad'*, a výrazy pouze více či méně neobvyklými jako *vlkové*, *z hrnka*, *Eva je rozvedena*, *Byl jsem píchnut včelou* atd. I když i zde existují styčné plochy, měli bychom spisovnost zásadně odlišovat od gramatičnosti a přijatelnosti.

* Poznámka redakce

Autor ponechává stranou, že hodnocení jazykových prostředků jako neutrálních vychází z hledisek funkčních. Tzv. neutrální prostředky však jsou součástí struktury spisovného jazyka.

2.6. Jazykověda a teorie jazykové kultury

Zdeněk Starý

Již název konference naznačuje provázanost úvah o české jazykové praxi s tradicí teorie jazykové kultury Pražského lingvistického kroužku. Reflexe faktické povahy této tradice je tedy myslím aktuální.¹

Nástup Pražského lingvistického kroužku (PLK) bývá spojován s fundamentální změnou přístupu k jazykové praxi. Kroužek se zdál svým funkcionalismem dotýkat jádra mechanismů ovládajících tuto praxi a zavádět řád do oblastí dosud zmitaných poryvy emocí. Nicméně teorii jazykové kultury spojovalo s tradicí, od které se usilovala odlišit, daleko více, než si její protagonisté i jejich dědici byli ochotni přiznat.

Spřízněnost formulací. Spřízněnost PLK s tradicí lze vytušit již ze způsobu vyjadřování protagonistů teorie jazykové kultury. Jeden příklad za všechny.

Lidový jazyk nemůže být spolehlivým a postačujícím pramenem poučení pro jazyk spisovný. Vadí tomu především rozdíl ve funkci obou těchto jazykových oblastí. Jazyk lidový je převážně konkrétní, protože je jeho úkolem sloužit všední potřebě vyjadřovací, a je proto také celkem dost chudý v slovnice i ve frazeologii. Jazyk spisovný však je nástrojem civilizace, vzdělanosti a národ-

ni kultury; musí být tedy co nejbohatší, musí být dokonale ohebný, jemný a citlivý, stejně konkrétní jako abstraktní.

To není citát z textu B. Havránka, ale výrok J. Hallera z jeho *Problémů jazykové správnosti* (Haller, 1930, 4). Toto na první pohled povrchové souznění je však symptomem hlubší spřízněnosti.

Funkcionalismem k diglosii. Jedním z úhelných bodů sporů, v nichž se teorie jazykové kultury utvářela, bylo, že puristické zásahy do jazykové praxe destabilizují hladinu jazykové praxe tím, že jejich zásahy do této praxe nejsou konformní s výsledky přirozených jazykových změn. Jinými slovy řečeno, kritéria, která puristé při své kultivační činnosti užívali, nebyla s to zaručit, aby zásahy v souladu s těmito kritérii prováděné byly jazykovou praxí přijaty. Mohlo se tak stát, že purifikace jazyka vedla k prohlubování, udržování atp. diglotického charakteru české jazykové situace. PLK se domníval, že funkční kritérium tento nedostatek odstraňuje. Jde však o klam, funkční kritérium je totiž neúplné - nelze podle něj (mimo jiné) zejména rozhodnout, který jazykový prostředek z nabízejících se možností by měl být při naplňování té které vyjadřovací funkce užít.* Funkcionalismus tedy v principu nebrání tomu, aby kultivační kroky lingvistů, či jiných, resp. jinak sociálně autorizovaných subjektů, neprohlubovaly, resp. neudržovaly - tentokrát již ve jménu funkcionalismu - diglotický charakter (české) jazykové situace* (Starý, 1984, 1987, 1990).

Rámec spisovného jazyka. Dalším styčným bodem Pražského lingvistického kroužku s tradicí je, že jeho sociolingvistické úvahy jsou rámcovány myšlenkou spisovného jazyka (či obecněji myšlenkou jazykových různotvarů). V obrození proběhly souběžně dva procesy - jazyk se stává ústřední kulturní sociální hodnotou;² - zároveň docházelo na základě vysokého cenění veleslavinského období k restituci strukturálních prvků renesančního jazyka do češtiny 19. století. Je jen přirozené, že oba procesy se propojují: významné kulturní hodnoty s jazykem spojované jsou promítány ne na češtinu vůbec, ale do jednoho jejího pevného bodu, strukturálně vyhraněného různotvaru, totiž spisovné češtiny. V obrození byla založena tradice, ve které se spisovnému jazyku dostává výsadního postavení mezi různotvarů jazyka a není než logické, že napříště jsou všechny otázky jazykové praxe řešeny jako otázky spisovného jazyka, resp. obecněji jako otázky vlastností jazykových různotvarů. Tak tomu bylo u puristů a tak tomu zůstalo i v pražské škole. "Různotvarový" přístup k jazykové praxi si přitom nekladl otázky po faktické konstituenci různotvarů (různotvaru spisovného jazyka mezi nimi), resp. po jejich změnách a variacích³ (Starý, 1993 a,b).

Syndrom »národního údělu«. Projdeme-li úvahy o češtině od obrození až dodnes, jsou v mnohém určovány nejen posouzením faktického stavu jazyka, ale vizí úpadku češtiny v baroku.⁴ Nazval jsem tento jev syndromem »národního údělu«. Syndrom »národního údělu« může ovlivňovat, resp. utvářet názory jak na barokní, tak současnou češtinu. Takto je například puristy odmítána

myšlenka »dobrého autora« - s její aplikací by totiž došlo podle puristů k uchování všech *zpotvořenin*, které se do češtiny měly dostat v období jejího úpadku, kdy byla pod tlakem němčiny, neboť tohoto tlaku nebyli ušetřeni ani dobří autoři. PLK »dobrého autora« přijal, nicméně se vlivu syndromu nezbavil - jeho dopad však není v PLKu tak přímočarý a drsně zjevný, nicméně zůstává podstatný.

V přístupu k barokní češtině je to vidět na tom, že Havránek sice odmítá úpadek, rozklad jazykového systému češtiny v baroku, ale současně o vývoji češtiny mluví výlučně jako o "vývoji" v uvozovkách (Havránek, 1936, 72), zatímco proces stahování stylového vějíře, který je charakteristický pro baroko podobně jako pro husitské období, je nazýván v husitství sblíživáním spisovné češtiny se soudobým lidovým jazykem (ibid. 37), v baroku se o analogickém procesu mluví jako o pronikání lidových obrátů a dialektismů do spisovné češtiny (ibid. 71). Podobně, zatímco husitství těží z velkého rozmachu doby minulé (ibid. 37), baroko *žije zcela z doby minulé* (ibid. 71) apod.

Vize národního údělu však spoluurčuje i sociolingvistické názory teorie jazykové kultury na češtinu současnou. V PLK se to projevuje vlastně již přijetím rámce spisovného jazyka. Tento rámec se totiž zrodil v obrození právě ze silně pocíťovaného protikladu mezi úpadkem češtiny v baroku na straně jedné a zlatým věkem jazyka českého v renesanci na straně druhé. Byl to tento protiklad, který vlastně motivoval modernizaci kulturního idiomu češtiny a byl to tento protiklad, který určil i způsob této modernizace, totiž restituci veleslavínské renesanční jazykové normy. Omezení rámce sociolingvistických úvah na spisovný jazyk má tak počátek ve vizi úpadku českého jazyka v baroku. Jiným projevem syndromu »národního údělu« je intervenční charakter teorie jazykové kultury, který tato teorie opět sdílí s přístupem puristů a celou tradicí zpět k obrození (Starý 1991).

Intervencionalismus aneb »budovatelé národa«. Okřídlený je Havránekův výrok, že *norma spisovného jazyka* (na rozdíl od normy jazyka lidového) *se vytváří, vzniká i dále vyvíjí vždy za teoretických zásahů /.../ /.../ teoretik jazyka, lingvista, do vývoje lidového jazyka /.../ přímo nikdy nezasahuje, /.../ do vývoje spisovného jazyka však může zasáhnouti a často zasahoval i zasahuje* (Havránek, 1932, 35). V případě češtiny tato formulace znamená nutnost zásahů lingvistů do spisovného jazyka. Čím je tato nutnost motivována? Přerušením tradice vývoje spisovné češtiny v baroku. Intervencionalismus je tedy, jak již výše předznamenáno, projevem syndromu »národního údělu« (Starý, 1984, 1990).

Intervenční charakter teorie jazykové kultury se nicméně neodvozuje jen z tradiční vize úpadku českého národa a jeho jazyka v baroku. Purismus stejně jako PLK hodnotí vznik Československa jako dobu zlomovou, dobu výrazné dynamizace české sociálně kulturní scény. Tento proces u puristů jako protagonistů teorie jazykové kultury vyvolává potřebu aktivity kolem češtiny. Kritéria, která mají být regulativem této aktivity, jsou u obou názorových

proudů různá, nicméně v obou případech je jejich cílem naplnění představy plnohodnotného národního jazyka. K naplnění této představy přitom jak puristé, tak jazykoví teoretici chtějí dospět tím, že jazyku pomohou dosáhnout tohoto stavu, že budou jazyk intervenovat, že češtinu k tomuto stavu dobudují. V tomto smyslu je jak činnost puristů, tak funkční kultivace v duchu teorie jazykové kultury nesena pathosem budovatelů národa.

Teorie vs doktrína. Rysů, které tedy zakořeňují teorii jazykové kultury v tradici, proti níž se snaží tato teorie vymezit, je tedy poměrně dost. Navíc jde o rysy podstatné. Naskytá se otázka, jak je možné, že protagonisté pražské školy a jejich dědicové svůj tradicionalismus vlastně nereflektovali. Příčinou je myslím další vlastnost, kterou sociolingvistické úvahy teoretiků jazykové kultury sdílejí se svými předchůdci.

Při studiu jakékoliv lidské činnosti je nutno rozlišovat dva póly: teorii této činnosti, která z odstupe popisuje všechny možnosti, které v takové činnosti mohou nastat, na straně jedné a popis jedné z možných cest, tj. návod, jak při dané činnosti postupovat, na straně druhé. Zatímco pro první z možností je charakteristický dostatečný odstup, druhá je spíše součástí činnosti, již se zabývá, je v ní vnořena. Takový je poměr mezi teoretickou estetikou a estetickým programem, mezi vojenskou teorií a vojenskou doktrínou, mezi politikou a politickou doktrínou vlády atp.

Místo purismu na vytčené polaritě je celkem jasné - doporučování jedněch jazykových prostředků a vymycování jiných na základě estetických, historických, případně nacionálních ohledů je činností jednoznačně návodového charakteru. V tomto smyslu purismus nebyl teorií jazykové praxe, ale spíše součástí proudů této praxe.

Teorie jazykové kultury se utváří v reakci na tradici purismu do té míry, že se zabývá stejnými otázkami jako puristé. Ve svých odpovědích se jen řídí jinými kritérii a přijímá na jejich základě i jiná rozhodnutí. Pražská škola nerekonstruuje, nevytyčuje horizont svých úvah o jazykové praxi nově, ale přejímá je z názorové soustavy svých předchůdců. A tak se stalo, že sociolingvistické zájmy teorie jazykové kultury jsou, stejně jako sociolingvistické zájmy puristů, neteoretické, doktrinální povahy. PLK nahrazuje jednu doktrínu doktrínou jinou, možná dnes přijatelnější, méně emocionální atp., nicméně zase jen doktrínou. Teorie jazykové kultury jazykovou praxi nevyšvětlovala, ale - podobně jako purismus - pohybovala se mezi jejími proudy. Je to právě nedostatek odstupe teorie kultury jazyka od jazykových jevů, při jejichž zvládnutí se utvářela, tj. nedostatek teoretičnosti ve vlastním slova smyslu, který jí principiálně brání reflektovat její tradicionalismus a uzavřenost v názorovém světě, v kontrastu vůči němuž se usilovala vydělit (Starý, 1993a,b).

Poznámky

¹Tento příspěvek poprvé na jednom místě shrnuje myšlenková schémata, která dosud byla v detailnějším rozpracování, včetně materiálových dokladů,

roztroušena po různých textech a vystoupeních na odborných fórech. Na texty, tj. nikoli na přednášková vystoupení, ač mnohé bylo publikováno poprvé právě v rámci přednášek, je odkazováno na příslušných místech příspěvku. Soustavně jsou tyto názory ve svých i dalších souvislostech probrány v autorově knize *Ve jménu funkce a intervence* (Starý, v tisku).

²Konkrétně jsou s jazykem spojovány například axiologicky vyhraněné postoje - flexe má být projevem emocionality a mladické jemnosti, nefektivnost zas projevem racionality a zhrublosti dospělého muže (Macura, 1983). Jazyk se stává nejzákladnějším ukazatelem národní identity, a to jak diachronně - spojuje totiž mluvčí s jejich předky, tak synchronně - jazyk je základním znakem národní soudržnosti. Jazyk, resp. jeho vyjadřovací flexibilita, je ukazatelem vyspělosti národa.

³Cílevědomě se za horizont tradice "různotvarové" terminologie propracovává v současné době J. Kořenský ve své poslední práci (Kořenský, 1992).

⁴O faktické situaci češtiny v baroku objevně a způsobem, který umožňuje docenit faktický dosah zde prezentovaných názorů, viz Stich, 1987.

Literatura

HALLER, J.: Problémy jazykové správnosti (I). In *X. výroční zpráva čes. stát. ref. reál. gymnasia v Ústí n.L. za šk. r. 1930/31*, Ústí nad Labem 1930.

HAVRÁNEK, B.: Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda 3/II*, 1-144. Praha, Sfinx 1936.

HAVRÁNEK, B., WEINGART, M. (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha, Melantrich 1932.

KOŘENSKÝ, J.: *Komunikace a čeština*. Praha, H&H 1992.

MACURA, VI.: *Znamení zrodu*. Praha, Československý spisovatel 1983.

STARÝ, Zd.: *The Notion of Standard Language, its Materialization in Czech, its Theory by Prague Linguistic Circle, and its Failure*. Lecture presented at the University of Kansas, Lawrence, Kansas. Mimeo 1984.

The Theory of Standard Language and Failure of Functionalism. In *Proceedings of the XIVth International Congress of Linguists*, vol. II, 1667-1669. Berlin, Akademie-Verlag 1987.

In nomine functionis et standardisationis. In *International Journal of the Sociology of Language*, vol. 86, 125-142. Berlin/New York, Mouton de Gruyter 1990.

Syndrom »národního údělu« - fantóm české jazykové praxe a její teorie. In *Kritický sborník*, vol. XI, č. 1, 23-27. Praha 1991.

Intervenční doktrína aneb Doktrínální intervence. In *Kritický sborník*, vol. XII, č. 2, 9-18. Praha 1993a.

The Forbidden Fruit is the most Tempting or Why there is no Czech Sociolinguistics. In *Varieties of Czech*, E. Eckert (ed.), 79-95. Amsterdam/Atlanta, Rodopi 1993b.

Ve jménu funkce a intervence (v tisku).

STICH, A.: On the beginnings of Modern Standard Czech. In *Explizite Beschreibung der Sprache und automatische Textbearbeitung*, vol. XIV. Hajičová E., Povejšil J., Sgall P. (eds.). Praha, Karlova universita 1987.

*Poznámka redakce

Termín *funkční hledisko* je poněkud zavádějící; přesnější je termín *teleologické hledisko*, kterého se v PLK užívalo jako synonyma. Termín *funkce jazykového prostředku* se tu chápe jako vyjadřovací, komunikační účel. V tom případě však je funkční hledisko plně vyhovující, protože každý "nový" jazykový prostředek, tj. nový termín, přejímka z jiného jazyka, neologismus slovo tvorný domácího původu či kalkový, souslovný nebo syntaktický, novotvary typu různých přenesení významu, atd. atp., nesou si už významovou, stylovou a konotační charakteristiku s sebou, takže o účelu (funkci) jejich užití je předem aspoň rámcově rozhodnuto. Žádný nový jazykový prostředek se ostatně neobjevuje bez perspektivy tohoto účelového (funkčního) cíle. "Kultivace jazyka" v pojetí PLK také nikdy diglosii neprohlubovala, ta se vytváří z objektivně existujícího funkčního "zabarvení" každého jazykového prostředku sama. - Odmítání diglosie je ostatně také pokusem o "intervencionalismus", proti němuž autor (jde-li o jiné práce) bojuje.

2.7. Spisovná čeština a hodnotová orientace Oldřich Uličný

1. Hodnoty, hodnotová orientace ve smyslu axiologickém jsou obsahy vědomí, které člověka orientují v jeho činnosti a jejichž smyslem je kvalifikovat jevy skutečnosti, tj. lidi, instituce a jejich chování, věci, vztahy, akce a děje jako dobré či špatné, žádoucí nebo nežádoucí, vyžadované nebo odmítané, jako něco individuálně, společensky, kulturně akceptovaného nebo zavrhaného. Mezi těmito krajními póly ovšem existuje škála mezistupňů, které známe i z hodnocení jazykových jevů. Hodnoty jsou proti potřebám transcendentnější a mají kolektivnější charakter.

S postoji k jazyku různých typů, chápáními převážně jako hlediska hodnocení spisovného jazyka, pracuje u nás F. Daneš (1968, 1979), na Slovensku např. J. Horecký (1990) a J. Dolník (1990).

2. Z axiologického hlediska může být přirozený jazyk chápán především jako prostředek pojmenování hodnotových obsahů (Puzynina, 1992). Vedle toho hodnotící výrazy, intonace, paralingvální prostředky mohou vyjádřit hodnoty a hodnocení jevů jazykem v oblasti referenční. Na druhé straně však spisovný